

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРОКУРОРА ЩОДО СПРАВ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ (ОКРЕМІ АСПЕКТИ)

Українська держава, ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, взяла на себе зобов'язання забезпечити кожній дитині реалізацію «права на особливий захист та турботу» і створити умови «для повного та гармонійного розвитку її особистості», та виховання у «сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння» [1]. Самою природою батькам призначена роль піклуватися та захищати дітей. Внаслідок того, що багато батьків не виконують своїх обов'язків щодо виховання, освіти, захисту і утримання дітей та ін., в Україні з кожним роком кількість дітей, позбавлених батьківського піклування, та таких, які потребують уваги та захисту, зростає.

Науковим дослідженням процесуальних особливостей розгляду справ щодо позбавлення батьківських прав займалися багато вчених, таких як О. Т. Боннер, Л. А. Кондрат'єва, В. М. Кошкін, А. Я. Агабабовян, С. Я. Фурса, Т. М. Цепкова, К. К. Червяков, Ю. С. Червоний та ін.

У сучасних умовах, на теоретичному і практичному рівнях, участь прокурора у справах про позбавлення батьківських прав є надзвичайно важливим і актуальним питанням і таким, що потребує подальшого вирішення на законодавчому рівні та єдиного наукового обґрунтування у теорії цивільного процесуального права.

Основною метою даної статті є виявлення, постановка та вирішення проблем щодо участі прокурора та його правового статусу у справах про позбавлення батьківських прав, виходячи із досягнень науки цивільного процесуального права та вивчення судової практики, застосування матеріально-правових норм.

У зв'язку з поставленою метою необхідно вирішити такі завдання: визначення форми участі прокурора у цивільному процесі; визначення правового статусу прокурора у справах про позбавлення батьківських прав; розкриття прав та обов'язків прокурора у цивільному судочинстві щодо справ про позбавлення батьківських прав.

Справи про позбавлення батьківських прав розглядаються судами у порядку позовного провадження. Право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав, відповідно до ст. 165 Сімейного кодексу України [2], мають один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Отже, як вбачається з норм даної статті, прокурор має право на звернення до суду з заявою про позбавлення батьківських прав. Право прокурора пред'являти позов про позбавлення батьківських прав також впливає із змісту ч. 3

ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру» [3], відповідно до положення даної статті прокурор має право звертатися до суду з позовом або заявами про захист прав і свобод фізичної особи.

Здійснення прокуратурою представництва в суді інтересів громадянина або держави поставило ряд проблем процесуального характеру щодо юридичної природи представництва. Деякі автори вважають, що становище прокурора в цивільному процесі нічим не відрізняється від процесуального становища сторони чи третьої особи, інші стверджують, що представництво прокуратурою інтересів держави чи громадянина в суді є одним з видів судового представництва.

Зазначені позиції щодо суті представництва прокурора в суді викликають заперечення з огляду на те, що підставою пред'явлення позову прокурором є порушення закону, що торкається інтересів держави чи громадянина. Прокурор сам вирішує питання щодо звернення до суду, в той час як представник діє в суді незалежно від свого розсуду на підставі довіреності (чи в силу закону) на виконання своїх функцій і в інтересах того, кого представляє. Прокурор же діє від імені державного органу — прокуратури, на яку законодавством покладені такі обов'язки. Всі види представництва в суді, що закріплені цивільно-процесуальним законодавством, передбачають в обов'язковому порядку правові відносини між представником і особою, яку він представляє. Для підтвердження своїх повноважень прокурору не потрібно надавати суду ніяких документів, довіреностей, так як він виконує обов'язки, надані йому законом.

Д. Д. Луспенник зазначає, що представництво прокурора в суді є самостійним інститутом цивільного процесуального права. Позивачем за позовом, пред'явленим прокурором, який відповідно до ст. 45 ЦПК України звернувся до суду в інтересах інших осіб, є та фізична особа, на захист прав і законних інтересів якої заявили позов [4].

ЦПК України визначає прокурора самостійним суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин — учасником розгляду цивільних справ в суді (ст. 45 ЦПК України) і включає його до складу осіб, які беруть участь у справі (ст. 26 ЦПК України). Правило ч. 3 ст. 104 ЦПК України, 1963 р., за яким особа, в інтересах якої розпочато справу, може взяти участь у процесі як позивач поряд з особою, яка подала заяву, дало підставу визначити в теорії процесу прокурора у цих випадках позивачем, стороною в процесуальному розумінні. Прокурора розглядали в ролі представника сторони, наділеного спеціальними повноваженнями, або представника держави. Однак цивільна процесуальна правосуб'єктність прокурора відрізняється від сторони тим, що він захищає сторону, а сторона — свої матеріальні права й інтереси. На підставі чого можна дійти висновку, що прокурор у цивільному процесі є самостійним суб'єктом цивільних процесуальних відносин, учасником розгляду цивільних справ у суді, який бере участь у справі з метою захисту прав і законних інтересів громадян чи держави.

Прокурор, який подає позов про позбавлення батьківських прав, користується процесуальними правами та обов'язками позивача відповідно до положення ст. 46

ЦПК України, за винятком тих, які належать позивачу як суб'єкту спірного правовідношення. Зокрема, прокурор може заявляти клопотання про залучення до участі у справі всіх заінтересованих осіб і витребувати необхідний доказовий матеріал, подавати заяви про забезпечення доказів і позову, оголошувати розшук відповідача. Прокурор має право знати про день, час і місце проведення огляду, місце судового засідання розгляду справи, прізвища осіб складу суду, експерта, перекладача, секретаря судового засідання, спеціаліста і заявляти за наявності підстав їм відводи (ст. ст. 20, 22 ЦПК України). Він може підтримувати або змінювати заяви, з якими він звернувся до суду на захист прав та законних інтересів дітей, які позбавляються батьківських прав. Прокурор може висловлювати свої міркування з окремих питань, що виникають при розгляді справ, а також по суті справи в цілому. Такі міркування і висновки мають бути мотивованими, юридично обґрунтованими на об'єктивному аналізі фактичних обставин справи, встановленому у судовому засіданні, та визначати позицію прокурора з приводу вирішення справи по суті.

Прокурор має право знайомитися з технічним записом судового засідання і журналом судового засідання, подавати щодо нього свої зауваження і брати участь у їх розгляді; подавати заяви про виправлення описок і арифметичних помилок у рішенні, про винесення додаткового рішення і про роз'яснення рішення та брати участь у їх розгляді (ст. ст. 199, 219-221 ЦПК України), а також наділений іншими правами.

Прокурор, перш ніж пред'явити позов, повинен в'яснити низку матеріально-правових і процесуальних питань, а не перекладати їх на суд, а саме: визначити осіб, які будуть виступати в ролі відповідача по справі; заінтересованих в результаті вирішення справи осіб; підсудність справи; коло доказів на підтвердження позову; відповідність позову формі та змісту, встановлених ЦПК України, та інше.

Практичне значення має також питання щодо участі прокурора в цивільному процесі у справах про позбавлення батьківських прав для дачі висновків по справі. Прийнятий 18 березня 2004 року ЦПК України [5] докорінно змінив роль прокуратури у цивільному процесі взагалі і при розгляді справ про позбавлення батьківських прав зокрема.

Аналіз положень ч. 1, 2 ст. 45 ЦПК України дає підстави виділити такі форми участі прокурора: 1) відкриття провадження у справі; 2) вступ у розпочатий процес, наприклад, коли прокурор не брав участі у розгляді справи в попередніх інстанціях, подає апеляційну або касаційну скаргу.

Відповідно до положень ч. 2 ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру» підставою представництва у суді інтересів громадянина є його неспроможність через фізичний чи матеріальний стан або з інших поважних причин самостійно захистити свої порушені права. До даної категорії осіб належать і неповнолітні особи. Щодо участі прокурора у справі для надання висновків, за власною ініціативою або ініціативою суду, то дана прерогатива збережена лише за органами державної влади і органами місцевого самоврядування (ч. 3 ст. 45 ЦПК України).

Однак відповідно до положень ст. 281 ЦПК України передбачено, що участь прокурора є обов'язковою щодо справ про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку чи про припинення надання амбулаторної психіатричної допомоги, про госпіталізацію у примусовому порядку. Фактично цим передбачається вступ прокурора в цивільний процес для дачі висновку в справі (ст. 35 Закону України «Про прокуратуру»), хоча безпосередньо ст. ст. 45,46 ЦПК України такої форми участі прокурора в цивільному процесі не передбачають.

На відміну від ЦПК України 2004 року ЦПК України 1963 року, окрім права прокурора на звернення до суду із заявою на захист прав і свобод інших осіб, передбачав і можливість його залучення до участі у справі для надання висновків, що було обов'язковим у випадках, передбачених законом, або коли суд визнає необхідним (ст. 121 ЦПК України). На необхідність обов'язкової участі прокурора при розгляді справ про позбавлення батьківських прав вказувала і ч. 2 ст. 71 Кодексу про шлюб та сім'ю України. На сьогодні СК України не містить норм щодо обов'язкової участі прокурора в цій категорії справ.

У правовій доктрині та судовій практиці питання про необхідність участі прокурора у цивільному процесі та визначення його процесуального статусу, в тому числі, і у справах про позбавлення батьківських прав активно дискутуються.

Так, наприклад, І. А. Приходько вважає, що участь прокурора у розгляді судами цивільних справ повинна бути мінімізована й розглядатися, скоріш, як виключення, яке обумовлене або необхідністю захисту публічного інтересу, або неможливістю для особи самотійно звернутися до правосуддя за захистом своїх прав й отримати такий захист [6]. Цей підхід віднайшов свій прояв, наприклад, ЦПК Грузії на підставі принципів диспозитивності й змагальності зовсім відмінив участь прокурора в цивільних справах [7].

Таку ж думку підтримує В. В. Комаров, який вважає, «що участь прокурора в цивільному судочинстві необхідно розглядати як виняток із загального правила, оскільки держава в особі своїх органів не повинна втручатися у приватне життя й взаємовідносини громадян, оскільки це суперечить сутності правової держави і, навпаки, може призвести до порушення вимог рівності та справедливого балансу, що зовсім не буде сприяти забезпечення доступності правосуддя» [8].

Протилежну точку зору висловлює А. А. Власов, який зазначає, що участь прокурора не повинна обмежуватися, оскільки вона сприяє підвищенню доступності й ефективності правосуддя [9].

Отже, умовно можна виділити два підходи у вирішенні даної проблеми: 1) участь прокурора у розгляді судами цивільних справ повинна бути мінімізована; 2) участь прокурора у цивільному судочинстві не повинна обмежуватися.

На наш погляд, участь прокурора у цивільному судочинстві не повинна обмежуватися, оскільки участь прокурора в цивільному процесі — це правова гарантія непорушності встановлених Конституцією прав і свобод громадян, встановлення істини у справі, ухвалення законного рішення. Необхідно також зазначити, що органи прокуратури відіграють важливу роль у захисті прав

дітей. Так, захист прав неповнолітніх у порядку цивільного судочинства та забезпечення обов'язкової участі прокурора у розгляді справ про позбавлення батьківських прав, з метою удосконалення діяльності органу прокуратури, є одними із основних його завдань (наказ Генерального прокурора № 6/1 гн від 15 квітня 2004 р. «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод неповнолітніх»).

Проведений аналіз дає змогу дійти висновку, що участь прокурора щодо справ про позбавлення батьківських прав для дачі висновку є обов'язковою. Прокурор, виступаючи з висновком по суті справи в цілому, висловлюється про законність та обґрунтованість вимог, що заявлені, та надає висновки про те, як відповідно до закону необхідно вирішити справу.

Література

1. Конвенція ООН про права людини : ратифікована постановою Верховної Ради України від 27 лют. 1991 р. № 789-ХІІ // Збірник нормативно-правових актів у сфері функціонування дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей / упоряд.: О. В. Лясковська, Л. М. Палій. — К., 2004.
2. Сімейний кодекс України: — Х. : Одіссей, 2008. — Ст. 292.
3. Про прокуратуру : Закон України від 5 листоп. 1991 р. № 1789-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 53. — Ст. 793.
4. Луспенник Д. Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці / Д. Д. Луспенник. — Х. : Харків юрид., 2005. — С. 276–277. — (Серія «Судова практика»).
5. Цивільний процесуальний кодекс України. — Х. : Одіссей, 2009. — Ст. 415.
6. Приходько И. А. Допустимость правосудия в гражданском и арбитражном процессе. Основные проблемы // Российский судья. — 2001. — № 5. — С. 27.
7. Хоперия Н. А. Процессуальное законодательство Грузии // СНГ: форма гражданского процессуального права : материалы Междунар. конф. / под общ. ред. М. М. Богуславского и А. Трунка. — М. : Городец-издат, 2002. — С. 156.
8. Комаров В. Актуальные проблемы реформы гражданского и арбитражного процессуального законодательств Украины // СНГ: реформа гражданского процессуального права : материалы Междунар. конф. / под общ. ред. М. М. Богуславского и А. Трунка. — М. : Городец-издат, 2002. — С. 102.
9. Власов А. А. Участие прокурора в гражданском и арбитражном судопроизводстве как фактор, способствующий повышению эффективности правосудия / А. А. Власов. — М. : Юрид. фирма «Лиджист», 2001. — С. 182–184.

Анотація

Самборська Ю. В. Правовий статус прокурора щодо справ про позбавлення батьківських прав (окремі аспекти). — Стаття.

У статті висвітлюється питання визначення правового статусу прокурора та про необхідність його участі у цивільному процесі щодо справ про позбавлення батьківських прав.

Ключові слова: позбавлення батьківських прав, захист прав, прокурор, дитина, неповнолітня особа, цивільне судочинство.

Аннотация

Самборская Ю. В. Правовой статус прокурора относительно дел о лишении родительских прав (отдельные аспекты). — Статья.

В статье освещаются вопросы установления правового положения прокурора и о необходимости его участия в гражданском процессе относительно дел о лишении родительских прав.

Ключевые слова: лишение родительских прав, защита прав, прокурор, ребенок, несовершеннолетнее лицо, гражданское судопроизводство.

Summary

Samborska Y. V. Legal Status of the Public Prosecutor in Affairs About Deprivation of the Parental Rights. — Article.

The article highlights the issue of legal status of the prosecutor and the necessity of his participation in the civil proceedings for cases of parental rights deprivation.

Keywords: parental rights deprivation, protection of the rights, the prosecutor, the child, a minor person, the civil proceedings.

УДК 347.948:340.63

О. М. Соломахіна

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРИЗНАЧЕННЯ І ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Відповідно до ст. 239 ЦПК України при розгляді судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та при поновленні цивільної дієздатності фізичної особи судом призначається експертиза. Відповідно до ч. 1 ст. 239 ЦПК України суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи призначає судово-психіатричну експертизу для встановлення психічного стану цієї особи.

Як зазначив Пленум Верховного Суду України в постанові «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30 травня 1997 р. № 8 (зі змінами та доповненнями), судово-психіатрична експертиза призначається, коли вирішення цивільної справи залежить від визначення психічного стану особи, її спроможності усвідомлювати значення своєї поведінки внаслідок психічної хвороби або тимчасового розладу душевної діяльності. Ознаками такої поведінки можуть бути немотивовані, неадекватні чи неконтрольовані дії особи. Також Пленум Верховного Суду України зазначає, що судово-психіатрична експертиза обов'язково призначається:

для визначення психічного стану особи в справах про визнання громадян недієздатними;

у справах про поновлення громадянина в дієздатності.

Друга частина ст. 239 ЦПК України містить положення, що у виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу.

Судово-психіатрична експертиза при розгляді судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та при поновленні цивільної дієздатності фізичної особи судом призначається також відповідно до положень ст. 144 ЦПК України. Експертиза призначається ухвалою суду, де зазначаються: підстави та строк для проведення експерти-